

AMIR TEMUR OBRAZINI YARATISHDA TARIXGA MUNOSABAT VA BADIY TALQINDAGI YANGILANISHLAR

E.B.Jumayev¹ 

Mas'ul muallif: Jumayev Elmurod Bekpulatovich, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti v.b, fffd (PhD).

e-mail:
elmurodjumayev272@gmail.com

Accepted: 23 Sentabr 2026
Published: 23 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Jumayev, E. B.
AMIR TEMUR OBRAZINI
YARATISHDA TARIXGA
MUNOSABAT VA BADIY
TALQINDAGI YANGILANISHLAR /
E. B. Jumayev // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 9, № 2. — B.
287–289.

1. Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti v.b, fffd (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tarixiy nasrida Amir Temur obrazining yaratilishi, unga bo'lgan tarixiy va badiiy munosabatning o'zgarishi hamda mustaqillik davri adabiyotida mazkur obraz talqinidagi yangilanishlar tahlil qilinadi. Amir Temur shaxsining tarixiy manbalardagi tasviri bilan badiiy asarlarda yaratilgan obrazi o'rtasidagi mushtarak va farqli jihatlar yoritiladi. Ayniqsa, mustaqillikdan keyingi davrda milliy tarix va tarixiy xotiraga bo'lgan munosabatning yangilanishi Amir Temur obrazining badiiy talqiniga qanday ta'sir ko'rsatgani tahliliy jihatdan ochib beriladi. Tarixiy haqiqat va badiiy to'qima uyg'unligi, Amir Temurning davlat arbobi, sarkarda, bunyodkor va ma'rifatparvar shaxs sifatidagi qiyofasining badiiy ifodasi, obrazning ichki ruhiy olamini ochish usullari hamda yozuvchining tarixiy shaxsga individual munosabati masalalariga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, Amir Temur obrazining zamonaviy o'zbek adabiyotidagi milliy o'zlik, vatanparvarlik, tarixiy xotira va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq holda qayta talqin etilishi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur obrazi, tarixiy roman, tarixiy haqiqat, badiiy talqin, tarixiy shaxs, mustaqillik davri adabiyoti, tarixiy xotira, milliy o'zlik, badiiy obraz, tarixiylik, badiiy to'qima, o'zbek tarixiy nasri, milliy qadriyatlar.

ОТНОШЕНИЕ К ИСТОРИИ И НОВАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРИ СОЗДАНИИ ОБРАЗА АМИРА ТЕМУРА

Аннотация. В статье анализируется образ Амира Тимура в узбекской исторической прозе, эволюция исторических и художественных взглядов на его личность, а также новаторские подходы к его изображению в литературе периода независимости. Рассматриваются сходства и различия между образом Амира Тимура в исторических источниках и его воплощением в художественных произведениях. Особое внимание уделяется тому, как обновленный подход к национальной истории и исторической памяти в постсоветский период повлиял на художественную интерпретацию образа Амира Тимура. В центре внимания автора - синтез исторической правды и художественного вымысла, воплощение образа Амира Тимура как государственного деятеля, полководца, созидателя и покровителя просвещения, а также приемы раскрытия его внутреннего психологического мира и авторское видение этой исторической личности. Кроме того, исследуется переосмысление образа Амира Тимура в современной узбекской литературе в контексте национальной идентичности, патриотизма, исторической памяти и духовных ценностей.

Ключевые слова: Амир Тимур (персонаж), исторический роман, историческая правда, художественная интерпретация, историческая личность, литература периода независимости, историческая память, национальная идентичность, художественный образ, историзм, художественный вымысел, узбекская историческая проза, национальные ценности.

ATTITUDES TOWARD HISTORY AND INNOVATIONS IN THE LITERARY INTERPRETATION OF THE IMAGE OF AMIR TEMUR

Abstract. This article analyzes the portrayal of Amir Timur in Uzbek historical prose, the evolution of historical and artistic perspectives regarding him, and the innovations in his characterization within the literature of the independence era. It highlights the commonalities and differences between the depiction of Amir Timur in historical sources and his portrayal in works of fiction. Particular analytical attention is paid to how the renewed approach to national history and historical memory in the post-independence period influenced the artistic interpretation of Amir Timur. The article focuses on the synthesis of historical truth and artistic fiction, the artistic expression of Amir Timur's persona as a statesman, military commander, builder, and patron of enlightenment, the methods used to reveal his inner psychological world, and the writer's individual perspective on this historical figure. Furthermore, it explores the reinterpretation of Amir Timur in contemporary Uzbek literature in the context of national identity, patriotism, historical memory, and spiritual values.

Keywords: Amir Timur (character), historical novel, historical truth, artistic interpretation, historical figure, literature of the independence era, historical memory, national identity, artistic character, historicity, artistic fiction, Uzbek historical prose, national values.

Kirish. Tarixiy shaxs obrazini badiiy adabiyotda yaratish jarayoni yozuvchining tarixiy voqelikni qay darajada anglash va uni estetik tafakkur asosida qayta talqin qilishiga bevosita bog'liq murakkab ijodiy hodisadir. Badiiy asarda tarixiy shaxs faqat muayyan davrda yashagan real inson sifatida emas, balki muallifning tarix, jamiyat, inson va milliy xotira haqidagi qarashlarini ifodalovchi obraz sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan Amir Temur siymosining o'zbek va jahon adabiyotidagi talqini alohida ilmiy-estetik ahamiyat kasb etadi. Uning tarixiy faoliyati, davlat boshqaruvidagi tajribasi, harbiy yurishlari, bunyodkorlik faoliyati va shaxsiy fazilatlarini turli davrlarda turlicha badiiy talqin qilingan.

Amir Temur obrazining adabiyotdagi shakllanishida tarixiy manbalar bilan badiiy tafakkur o'rtasidagi munosabat muhim o'rin tutadi. Tarixiy manbalarda qayd etilgan voqea va shaxsiy xususiyatlar yozuvchi tomonidan aynan takrorlanmaydi, balki muayyan badiiy maqsad asosida saralanadi, qayta tashkil etiladi va obrazli tizimga kiritiladi. Natijada tarixiy haqiqat bilan badiiy to'qima o'rtasida o'ziga xos munosabat yuzaga keladi. Ayniqsa, Amir Temur obrazini yaratishda uning davlat arbobi, sarkarda, bunyodkor va murakkab xarakterga ega tarixiy shaxs sifatidagi qirralarini ochib berish masalasi turli ijodkorlarning individual yondashuvini namoyon etadi.

Amir Temur siymosining badiiy talqiniga munosabat tarixiy davr va ijtimoiy-estetik qarashlarning o'zgarishi bilan ham chambarchas bog'liq. Muayyan siyosiy va mafkuraviy sharoitlarda tarixiy shaxs obraziga beryoqlama munosabat shakllangan bo'lsa, keyingi davrlarda uning tarixiy merosini xolisroq o'rganish va milliy tarix nuqtayi nazaridan qayta baholash imkoniyatlari kengaydi. Shu ma'noda Amir Temur obrazining zamonaviy adabiyotdagi talqini tarixiy xotira, milliy o'zlik va badiiy tafakkur taraqqiyoti bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi.

Bugungi adabiy jarayonda tarixiy obrazni yaratishda yangicha poetik yondashuvlarning kuchayishi kuzatiladi. Yozuvchi tarixiy shaxsning tashqi faoliyatini tasvirlash bilan cheklanib qolmay, uning ichki kechinmalari, ruhiy izlanishlari, qarorlari, insoniy munosabatlari va davr bilan ziddiyatlarini ham badiiy tadqiq etishga intiladi. Natijada Amir Temur obrazi faqat sarkarda yoki hukmdor sifatida emas, balki murakkab psixologik va ma'naviy qiyofaga ega inson sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Bunday yondashuv tarixiy obrazning badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, uning zamonaviy o'quvchi uchun mazmuniy ahamiyatini oshiradi. Amir Temur shaxsiyati va faoliyati haqida juda ko'p asarlar yaratilgan. 1370-1455 yillarda yashab, ijod qilgan italiyalik yozuvchi Bertrano Mignanelli, Jan Franchesko Bracholli (1380-1459), fransuz mutafakkiri Jak Boden (1530-1590), o'rta asrlar adabiyoti namoyandalari P.Mexia, P.Perandinuslar sohibqiron to'g'risida asarlar yaratishgan. Gyote (1749-1832) ijodida ham Amir Temur haqidagi she'rlar mavjud.

Amir Temur qiyofasini o'ziga xos talqin qilgan ingliz shoiri, Shekspirning zamondoshi Kristofor Marlning 1587-1588 yillarda yozilgan "Buyuk Temurlang" tragediyasi 1590 yildayoq nashr qilinishi, Yevropada sohibqiron shaxsining mashhur bo'lganligidan dalolat beradi. Tragediyada Amir Temur shaxsi va faoliyati erkin talqin qilingan va afsonaviy qahramon Sohibqironning turklarning qudratli armiyasini mag'lubiyatga uchratishi, bu g'alaba Konstantinopolning bosib olinishini yarim asrga kechiktirgani, Yevropa xalqlarini tahluka va qo'rquvga solgan urush xavfi bartaraf bo'lgani zo'r hayajon bilan ko'rsatilgan.

Tragediya o'n pardadan iborat, ikki qismga bo'lingan, voqealar turli mamlakatlarda bo'lib o'tadi, o'nlab personajlar qatnashadi. Asarda, ayniqsa "ikkinchi qismida muallif to'qimasi ko'proq o'rin egallagan".

Bu asar zahmatkash va fidoyi ijodkor Ma'ruf Jalil tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilingan. Adabiyotshunos H.Karomotov "Kristofer Marlning "Sohibqiron Temur" fojiasi manbalari, asliyat va o'zbekcha o'girmasi" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasi himoya qilgan.

Adabiyotlar tahlili. Rusiyada ham K.Marlning tragediyasining qayta ishlangan varianti asosida "Temurlang va Boyazid to'g'risida" yoki "Temurlang yoshligi" deb nomlangan pyesa sahnalashtirilgan.

Hofizi Abru, Shahobuddin Abdullox ibn Lutfilloh ibn Abdurrashid al-Havofiy (1361/62, Hirot - 1430, Zanjon) - tarixchi va geograf. Amir Temur va Shohruh saroylarida tarixnavis bo'lgan. Tarixiy va tarixiy-geografik asarlar («Zayli Zafarnomai Shomiy», «Zayli Jomi' ut-tavorix», «Tarixi Hofizi Abru», «Majmua at-tavorixi sultoiya», «Zubdat ut-tavorixi Boysunquriy») muallifi. «Zayli Zafarnomai Shomiy» asari Nizomiddin Shomiyning «Zafarnoma»siga ilova bo'lib, asardagi tarixiy voqealar bayonini 1405 yilgacha davom ettirgan. 1423-27 yillarda yozilgan «Majmua» («To'plam») asari Shohruh saltanati tarixini 1417 yilgi voqealar bilan tugatadi.

Husayn Jovid (taxallusi; asl nomi Husayn Rasizoda) (1884.24.10, Naxichevan-1944) - ozarbayjon shoiri, dramaturg. Ozarbayjon romantizmining yirik vakili va asoschilaridan biri. Istanbul universitetida o'qigan (1905-09). «O'tgan kunlar» (1913), «Bahor shabnamlari» (1917) she'riy to'plamlari va «Shaydo» dramasi (1917)da xalqning adolatsizlik, zulmga qarshi isyoni aks etgan. «Ona» (1910), «Maral» (1912), «Shayx San'on» (1912-1914) dramalarida va «Iblis» tragediyasi (1918)da guma-nizm va insonparvarlik g'oyalari ilgari surilgan. «Payg'ambar» (1922), «To'pol Temur» (1926), «Knyaz» (1929), «Siyovush» (1933), «Xayyom» (1936). «Iblisnig intiqomi» (1936) kabi tarixiy va falsafiy dramalar yozgan. «Maral», «Iblis», «Shayx San'on», «To'pol Temur» 20-yillarda Xurshid tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilingan.

Yozuvchi Maqsud Qoriyevning ijodida tarixiy o'tmish mavzui us-tuvorlik qiladi: «Spitamén», (1985), «Ibn Sino» (1995), «G'aznaviylar» kabi tarixiy romanlar; «Ibn Sinoning bolaligi» (2002) qissasi, «Yulduzlarda edi xayoli», «Osiyo go'zali», «Toj mahal» va Amir Temur haqidagi hikoyalarini yozganligi ma'lum.

Umuman olganda, Amir Temurning vafotidan keyin u haqida nafaqat badiiy asar, balki opera, miniatyura, portret, haykal, ilmiy tadqiqot yaratishda yangi bosqich boshlandi. Hozirgi kunga qadar bu ulug' zot haqida adabiyot va san'at sohasida yangi asarlar yaratilmoqda, ilmiy-tarixiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Sho'ro davri o'zbek adabiyotida Fitrat, Qodiriy, M.Shayxzoda, O.Yoqubov, P.Qodirov va boshqa yozuvchilar ijodida Amir Temur hayoti va faoliyati bilan bog'liq lavhalar mavjud. 1970 yillarga kelib so'z maydonida yangi bir to'lqin, yangi jonlanish paydo bo'ldi. O.Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi", P.Qodirovning "Yulduzli tunlar", Mirmuhsinning "Me'mor" romanlarida temuriylar davri qalamga olindi. Bu tasodif emas edi, albatta. Millatning uyg'oq fikrli qatlami o'z tarixiga ehtiyoj seza boshlagandi.

Adabiyot olamiga o'z ovozi, o'z uslubi bilan kirib kelgan taniqli shoir va mahoratli yozuvchi Muhammad Ali 1966 yildayoq tarixiy mavzuga qo'l urdi va o'zining "Mashrab" dostonini yozdi. Dostonda tarixiy haqiqatni bezab-bo'yamasdan ko'rsata olishni uddaladi. Uning nazarida Mashrab na mutaassib din peshvosi, na isyonkor dahriy, balki o'zini, o'zligini anglagan komil va ma'rifatli shaxs. Shoir juda nazokat bilan Mashrabning ruhiy olamini yoritadi, qizil imperiya gullab-yashnagan, dahriylik avjga chiqqan, mumtoz adabiyot vakillari qoralangan bir tahlilki davrda ilohiy haqiqatlar haqida yozdi: "Jannatdan quvilgan Odam Atoday, Hayotin boshlardi shoir qaytadan". So'zlar zamiridagi teran ma'noni nuqtazarblik bilan kuzatsangiz, fikr islom dini, Haq, bandaning Yaratuvchisi mavjudligi haqidaligi bo'y ko'rsatadi.

1967 yilda esa «Gumbazdagi nur» dostoni yozildi. Tarixni yozish juda xatarli yillarda shoir hech ikkilanmasdan yuragi buyurganini – o'zbekka o'zini, o'zligini eslatuvchi, uning ruhiga uyg'onish hissini soluvchi doston yaratdi. Vaholanki, ayni o'sha paytlarda akademik Ibrohim Mo'minov "Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli" risolasi uchun tanqidga uchragan yillar, hatto Moskvadan turib olimni ayovsiz ta'na-dashnomlarga ko'mib tashlashgan davr edi. Turli timsollar, imo-ishoralar, qo'yingki, badiiy poetikaning barcha vositalarini ishga solib, buyuk bobomizni avlodlar ongiga singdirib bordi.

Muhammad Ali mana shu turkum ijodkorlarimizning peshqadamlaridan hisoblanadi, – deb yozadi B.Qosimov, – U 1968 yilda o'z dostonlaridan birini «Gumbazdagi nur» deb atadi. Gumbaz Go'ri amir edi. Rasmiy mafkura va uning murvatiga aylantirilgan sovet tarix fani Temur va temuriylar zamonasidan zulmat izlaganida shoir undan nur topdi. So'ng bu yirikroq ko'lamda shoirning ilk romani «Sarbadorlar»da davom etdi. Muallif tarixiy haqiqat izidan borib, Temurni mo'g'ul zulmiga qarshi erk yo'lida boshlarini dorga tikkan sarbadorlarning dushmani emas, bu boradagi maslakdoshi, izdoshi sifatida talin qildi

Tadqiqot muhokamasi. Ustoz Oybek «Navoiy» romani uchun o'sha kezlarda tazyiq ostida qolgan, oqibatda og'ir xastalikka chalingani ma'lum edi. "Lekin adabiyotda shunday usullar borki, – deb yozadi muallifning o'zi, – u yozuvchining topqirligi tufayli dunyoga keladi. Asarni yozishimdan maqsad - Amir Temurning amalga oshirgan ishlarini iloji boricha ulug'lash. Lekin buni ochiq gapirib bo'lmaydi. Men dastavval tariximizga, Amir Temurga bag'ishlangan bir-ikkita she'rlar yozdim. Shu tariqa «Qadimgi qo'shiqlar» turkumi dunyoga keldi. Keyin, doston yozmoqchi buldim. Amir Temur maqbarasini asar obyekti qilib oldim, chunki uning ichida biz ko'rsatmoqchi bo'lgan Sohibkiron yotardi». Shoir so'zning yetmish ikki ma'nosi bor degan aqidaga suyanib, baribir ko'nglida kechayotgan fikrni, tomirlarini qizdirayotgan tuyg'uni qog'ozga tushirdi. O'zining maqsadini, xalqqa baralla aytmoqchi bo'lgan so'zini yashirib o'tirmadi: «...men o'zimizning me'morlarni - o'n ikki me'morni qahramon qilib oldim. Bunda chuqur ma'no bor. Bu me'morlar qayerdan keldi, masalan, Xorazmdan, Andijondan Buxorodan, Toshkentdan, Farg'onadan va hokazo. Lekin tarix bularning nomlarini saqlamagan. Gap Amir Temur yoki maqbara haqida emas, guyoki, me'morlar haqida... Aslida esa unda boshda yuk bor edi... Yana keldim, ey Tarix bobo, Yana senga da'vo kilurman. O'z xakimni qilmoqni da'vo, Haqiqatning yo'li bilurman.

Demak, haqiqatni kuylash uchun, haq so'zni yozish uchun ijodkor istasa, imkon topa olishi mumkin. Aksariyat shoirlar partiyani madh etayotgan paytda tili, dini, qadriyatlari oyoq osti bo'layotgan xalq dardini kuylasa bo'larkan. Faqat buning uchun ijodkor ona-xalqining qalbiini va qadrini his qilsa, shuning o'zi yetarli. Bu asarlar o'z davri uchun jasorat edi, desak mubolag'a bo'lmas. Chunki, chin ijodkor avvalo jasoratli bo'lishi shart, qo'rqqoq odam hech qachon millat uchun jonini xatarga qo'ya olmaydi. Ma'naviy jasoratli shaxsgina haqiqatni ko'ra oladi va har doim haqiqat tomonida turishni o'z hayotiy pozitsiyasiga aylantiradi.

Muhammad Ali "Gumbazdagi nur", "Sarbadorlar", «Amir Temur kelini», «Amir Temur» operasi uchun librettolarini yozishi bejiz emas edi. Chunki ijodiy g'oya san'atkorning yuragida tug'iladi, o'sadi.

Amir Temur haqidagi barcha tarixiy manbalarda Sohibkiron va boshqa temuriyozdalar to'g'risida rasmiy ma'lumotlar mavjud. Biroq ularning tashqi qiyofa, fe'l-sajaiya, kiyim-kechak, o'ziga xos xarakter, ruhiyatlarini to'g'risida ma'lumotlar deyarli saqlanib qolmagan. Shu boisdan temuriylar davriga oid badiiy asar yozayotgan ijodkorga oson bo'lmasligi aniq. Bir necha asr oldingi boshqa bir ijtimoiy tuzum, boshqa bir shakldagi kiyim-kechak, deyarli noaniq bo'lgan idishlar, qurol-aslaha, jihozlardan tashqari, kishilarning ruhiy-ma'naviy dunyosini his qilish juda katta ham aqliy, ham ijodiy mehnat talab qiladi.

Muhammad Ali tarix, adabiyot, san'at, psixologiya, falsafa, siyosat kabi o'nlab sohalardan xabardor emas, yaxshigina bilishni qat'iy talab qiladigan vazifani uddalagan zabardast ijodkor. Mazkur tetralogiyaning yozish uchun u salkam 25 yil tinmay izlandi, o'rgandi, tinimsiz zahmat chekdi, jasorat va kuch topib o'zi tanlagan mashaqqatli manzilga yetib kela oldi.

Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, Amir Temur siymosi barcha davrlar o'zbek adabiyotida ijodkorlar uchun erk, ozodlik, adolat, kuch-qudrat, millat timsoli bo'lib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Парфенев А.Кристофер Марло // К.марло. Сочинения. – Москва: 1961. –С. 615.
- [2] Ўз МЭ. 11-том. 2006. 382-б
- [3] Қосимов Б. Улуғ салтанат сирлари. Халқ сўзи газетаси 2003 йил, 18 март
- [4] Улуғ салтант васфи. – Тошкент: Mashhur-press, 2017. 337-б